

הפוליטיקה של פרס נובל בספרות

מעניינת רשימת הסופרים שלא זכו בפרס, מסיבות שונות: טולסטוי, מארק טוויין, הנרי ג'יימס, סטרינדברג, קפקא, תומס הארדי, ג'וזף קונרד, פרוסט, רילקה, ג'יימס ג'ויס, וירג'יניה וולף, ברכט, בורחס, יונסקו, נבוקוב, גראהם גרין, אודן, ארתור מילר, טנסי ויליאמס ואחרים.

מאוכזבים ה"מחכים עדיין בתור":
מילן קונדרה, פיליפ רות, סלמן רושדי

האם יש סיכוי לסופר ישראלי במצב המדיני היום

עגנון: "גדול הכבוד שכדאי להתבזות בשבילו."

דורון ב' כהן

דורון ב' כהן מלמד באוניברסיטת דושישה בקיוטו, יפן; פרסם באחרונה מחקר על תרגומי התנ"ך ליפנית; מתרגם ספרות מיפנית, אנגלית וערבית.

פרס נובל איננו כיתר הפרסים שהעולם משופע בהם. למרות מחלוקות לא מעטות לאורך השנים, יוקרתו לא הועמה ומעמדו לא התערער. מי שמקבל את הפרס אינו סתם "זוכה" אלא "מעוטר" (באנגלית laureate, "עטור זר דפנה") ונכנס לקטגוריה של בני אלמוות, כאחד משוכני האולימפוס. הפרס בספרות בולט במיוחד מבחינה זו; בניגוד לפרסים בתחומי המדעים, המתחלקים, לעתים קרובות, בין כמה זוכים, הפרס בספרות מוענק כמעט תמיד לזוכה אחד ויחיד, ובניגוד לפרס השלום לא יכול לזכות בו ארגון. גם סכום הפרס עולה פי כמה על כל יתר הפרסים הספרותיים, וכגודל הסכום כן גודל ההערכה. אין פלא, אם כן, שזהו פרס נחשק מאין כמוהו, ושסופרים לא מעטים מוכנים לעשות הרבה כדי לזכות בו. הכישלון עלול להיות מר ממוות, אבל גם הזכייה לא מבטיחה אושר, כפי שמוכיחים כמה מקרים ידועים.

אבל על מה מדובר בעצם? האמנם יש טעם להתרגש כל כך מהעדפותיה של קבוצת אנשי ספר שוודים, שחייבים לבחור אחת לשנה מבין כל מושכי העט בעולם אישיות ספרותית מסוימת ולציין אותה כראויה מכל, והאם יש טעם ליחס חשיבות רבה כל כך לבחירתם, שלעתים נדמית מקרית למדי או נובעת משיקולים שאינם תמיד גלויים? כל זה נכון, אולם כמו בנוגע לפרסי האוסקר, להבדיל, אפילו כשאנחנו מודעים לבעייתיות הרבה שבתהליך, ולחוסר המשמעות שבבחירת מצטיין אחד מרבים על סמך הכרעה שמעורבים בה טעם אישי וחשבונות שונים ומשונים, ההילה האופפת את חתני הפרס וכלותיו מיד עם רגע הכרזתם ככאלה אינה ניתנת להתעלמות. הזכייה בנובל היא מפתח הכניסה למועדון אקסקלוסיבי במיוחד, שהחברות בו מבטיחה הצלה מתהום הנשייה, אפילו אחרי שיצירותיו של סופר זה או אחר כבר איבדו את טעמן. אין מנוס, אם כן, מלשוב ולעסוק מדי שנה בפרס ובמי שזכו בו ולשוב ולהפוך בנתונים ובסיפורים, שכמה מהם יובאו להלן בתמצית.

פרס אירופאי מעיקרו

פרס נובל בספרות הוענק לראשונה בשנת 1901; מאז ועד לשנת 2013, הוענק הפרס 106 פעמים, וזכו בו 110 יחידים. הפרס חולק לשניים ארבע פעמים בלבד, ולא ניתן כלל שבע פעמים, בעיקר בשנות מלחמת העולם הראשונה והשנייה. 97 גברים זכו בפרס לעומת 13 נשים; עובדה מעניינת היא שבין עשרת הזוכים האחרונים היו ארבע נשים, ומשתמע מכך שהאקדמיה השוודית,

מעניקת הפרס, עושה מאמץ מכוון לשפר את המאזן במידת מה. חתני הפרס וכלותיו זוכים לקבלו, ברוב המקרים, בשיא בשלותם או אף מעבר לו; על פי חשבוני, הגיל הממוצע של הזוכים, עד שנה זו, הוא 64 וחצי. צעיר הזוכים היה רודיארד קיפלינג (1907), שהיה בן 42. על הזוכים הצעירים, יחסית, נמנו גם אלבר קמי בן ה-44 (1957) ורומן רולן בן ה-49 (1915). בקצה השני ניצבת דוריס לסינג, שזכתה להתעטר בפרס בגיל 88 (2007); היא האריכה ימים עד גיל 94, ואילו אליס מונרו, כלת הפרס הנוכחית, היא בת 82; נראה שהמגמה למצוא נשים ראויות לפרס תרמה לאחרונה גם להעלאת ממוצע הגיל. הפרס הוא עדיין פרס אירופאי מעיקרו; 80 מבין 110 הזוכים היו בני היבשת, ואליהם אפשר לצרף עוד כאלה שהיגרו ממנה או אליה, כגון הסופר הסיני גאו שינג'יאן, שזכה בשנת 2000 אחרי שחי בצרפת מאז 1987. צפון אמריקה יכולה להתהדר ב-13 זוכים, כולל 11 מארצות-הברית, מהם שני מהגרים מאירופה ואחד מקנדה, וכן דרק וולקוט מהאי הקריבי סנט לושיה (1992), ואליס מונרו הקנדית, שזכתה השנה. אמריקה הלטינית זכתה שש פעמים, כולל אוקטביו פס המקסיקני (1990), שגאוגרפית שייך לצפון היבשת אבל לשונית לדרומה, או מריו ורגס יוסה הפרואני (2010), שבילה חלק ניכר מחייו באירופה ואף התאזרח בספרד. לבני אסיה הוענקו שישה פרסים, בהם לשני סופרים סינים (גאו הנזכר, וכן מו יאן ב-2012), שני יפנים (אליהם נחזור בהמשך), טאגור ההודי (1913), וכן אורחן פמוק הטורקי (2006) וש"י עגנון הישראלי (1966), שעל שניהם אפשר להתווכח אם שייכותם היא אמנם לאסיה או בעצם לאירופה. מיבשת אפריקה זכו ארבעה, כולל שני סופרים לבנים מדרום-אפריקה, נדין גורדימר (1991) וג'מ קוטזי (2003), וכן וולי סויינקה מניגריה (1986), ונגיב מחפוז המצרי (1988). יבשת אוסטרליה ואוקיינוס מתהדרת עד כה בזוכה אחד בלבד, פטריק וויט (1973), שלמד וחי שנים רבות באנגליה, שבה גם נולד לאב אוסטרלי ואם אנגלייה, ושהזדעזע כשנבחר ב-1974 ל"אוסטרלי של השנה"; קוטזי היגר לאוסטרליה לפני קבלת הפרס והתאזרח בה, כמה שנים אחר כך.

המפתיע מכולם: וינסטון צ'רצ'יל

ההטיה הגאוגרפית מתבטאת כמובן גם בהטיה לשונית. כותבי אנגלית זכו 27 פעמים (רק שלושה מבין שלושים הראשונים, אבל הקצב גבר בהמשך), צרפתית 14 פעמים, גרמנית 13 פעמים וספרדית 11 פעמים. בולט במיוחד

ייצוגה של משפחת השפות הסקנדינביות, עם 14 זכיות: שוודית שבע פעמים, דנית ונורווגית שלוש כל אחת, איסלנדית פעם אחת; אמנם, האקדמיה התאפקה 37 שנים בין הענקת הפרס לשני סופרים שוודים חברי האקדמיה (וכי למה יקופחו?) ב־1974, ועד הענקתו למשורר תומאס טראנסטרמר, שהיה מועמד שנים רבות, ב־2011. גאוגרפית, אף כי לא לשונית, משתייכת גם פינלנד לסקנדינביה, וגם לה זכייה אחת. שפות אחרות בעלות ייצוג נכבד הן איטלקית – עם שש זכיות, רוסית – עם חמש, פולנית – עם ארבע, וכן יוונית, יפנית וסינית – עם שתיים כל אחת. השפות האחרות שזכו עד כה פעם אחת הן: פרובנסאלית, סרבו־קרואטית, בנגלית, עברית, יידיש, צ'כית, ערבית, פורטוגזית, הונגרית וטורקית. מיעוט הייצוג בולט במיוחד בשפות האסיאניות: כל תת־היבשת ההודית לא זכתה בפרס מאז טאגור, הערבית זכתה פעם אחת בלבד, וכן הלאה.

למעלה ממחצית הזוכים היו פרוזאיקונים; אליס מונרו יוצאת דופן בכך שזכתה בפרס למרות שפרסמה סיפורים קצרים בלבד, ולא רומנים ככל היתר. 33 משוררים זכו בפרס, 11 מחזאים, ארבעה פילוסופים (רודולף אויקן בשנת 1908, אנרי לואי ברגסון ב־1927, ברטראנד ראסל ב־1950 וז'אן פול סארטר ב־1964; גם קאמי עשוי להיכלל בין הפילוסופים, אבל זכה על יצירתו הספרותית) ושני היסטוריונים: האחד מקצועי, שהיה גם הזוכה השני בתולדות הפרס, תאודור מומסן (1902), והאחר, הבלתי מקצועי והזוכה המפתיע מכולם, וינסטון צ'רצ'יל בשנת 1953. תמיד סברתי שכיוון שלא היה הגיוני לתת לו את פרס השלום, וכיוון שלא הצטיין במיוחד במדעים, נמנו וגמרו לתת לו את פרס הספרות. היסטוריונים רבים וגדולים ממנו לא זכו, אבל צריך להודות שאף אחד מהם לא עשה היסטוריה כמוהו. הביקורת החריפה על הענקת הפרס למי שהיה אז ראש ממשלת בריטניה הובילה את האקדמיה להחלטה שלא להעניק עוד את הפרס לפוליטיקאי פעיל, וכך הוא נמנע מאנדרה מאלרו, שהיה שר בממשלות צרפת, ומלאופולד סנגור, נשיא סנגל, שנחשבו מועמדים ראויים. החלוקה לתחומים אינה מדויקת, כמובן, מפני שכמה מהזוכים הצטיינו ביותר מתחום אחד, כגון בוריס פסטרנאק (1958), שהיה משורר ונובליסט כאחד, ונאלץ לוותר על הפרס בלחץ השלטונות הסובייטיים, או סארטר, שכתב גם רומנים ומחזות בנוסף לפילוסופיה, ושהיה היחיד שוויתר על הפרס מרצונו, אולי מפני שהחשיב את עצמו כמי שנע בקפירות נעלות יותר מסתם בני תמותה שמתעטרים בפרסים (הוא נותר ברשימת חתני הפרס בכל מקרה, כיוון שהאקדמיה לא בחרה חתן

אחר במקומו). אבל היו גם משוררים מובהקים, כמו פבלו נרודה הצ'יליאני (1971), ומי שהתמחו בכתיבת רומנים, כגון טוני מוריסון האפרו-אמריקאית (1993), מבלי ששלחו ידם בז'אנרים אחרים.

סודיות ל־50 שנה בדבר שיקולי הפרס

ופטור בלי הנקודה היהודית אי אפשר. ספירת זוכי פרס נובל מבני עמנו היא תחביב יהודי ותיק, ולא פעם תמצאו בין הזוכים גם כאלה שיהדותם התמססה כבר דור או שניים קודם, אך מחברי הרשימות עדיין מתעקשים לצייןם כבני ברית. אין ספק שבתחומי המדעים המדויקים והכלכלה תופסים היהודים השלמים או החלקיים מקום נכבד (רבע או יותר, כולל כמעט כל חתני הפרסים ב־2013), אבל גם בתחום הספרות יש להם נוכחות משמעותית, עם עשרה אחוז או יותר מן הזוכים, בתנאי שייספר גם כל מי שעל פי חוק השבות עשוי להיחשב יהודי, ולא רק מי שחיו והזדהו כיהודים. על היהודים המפוקפקים נמנים פאול הייזה הגרמני (1910), שאמו נולדה למשפחת מומרים, בוריס פסטרנק (1958), שספק אם ליהדות היה מקום כלשהו בחייו ושארף הוטבל לנצרות בילדותו על ידי אומנתו, ואלפרידה ילינק (2004), שירשה מאביה שם יהודי מכובד אבל חונכה על ידי אמה כקתולית. על היהודים הגמורים נמנים אנרי ברגסון (1927), ש"י עגנון ושותפתו לפרס נלי זק"ש (1966), סול בלו (1976), יצחק שבביס־זינגר (1978), אליאס קנטי (1981), יוסיף ברודסקי (1987), נדין גורדימר (1991), אימרה קרטס (2002) והרוולד פינטר (2005), למרות שגם על כמה מהללו אפשר להתווכח ולטעון שיהדותם תפסה רק מקום שולי בחייהם, אם בכלל (בוודאי ברגסון וגורדימר, ומן הסתם גם פינטר).

כל המידע הנוגע לבחירת הזוכים בפרסי הנובל נשמר בסוד, למשך חמישים שנה, וההדלפות נדירות, אך בכל זאת אפשר לקבל הצצה אל מעבר לפרגוד בהזדמנויות שונות. הסופר השוודי קייל אספמרק (Espmark), חבר האקדמיה השוודית שגם עמד בראש ועדת הפרס בספרות, חשף טפח מהנעשה מאחורי הקלעים של הוועדה במאמר שפרסם בשנת 1999, בו ניסה להסביר את השיקולים שהוליכו לבחירת הזוכים בתקופות שונות. לזכותו ייאמר שהוא לא ניסה לתרץ כל בחירה בלתי מוצלחת, אבל העמיד את הדברים בהקשרם והצביע על שינויי המגמות בבחירת הזוכים, מתקופה לתקופה.

פרשנויות לצוואה הלאקונית של נובל

הקשיים שבהם התחבטה האקדמיה נבעו, בין היתר, מאופן הניסוח של הזכאות לפרס בצוואתו הלאקונית של אלפרד נובל, משנת 1895. כמו בשאר הפרסים, על הזוכים היה לתרום את "התרומה הגדולה ביותר" למין האנושי, ובתחום הספרות עליהם היה לעשות זאת גם "בכיוון אידאלי"; מה פשר הדרישה הזאת? האקדמיה התחבטה בכך רבות. כמו כן, השתמע שנובל לא התכוון אך ורק לספרות יפה, עובדה שפתחה את הפתח להענקת הפרס גם להיסטוריונים ופילוסופים, אף שבהדרגה צמצמה האקדמיה את התחום לספרות יפה בלבד, כולל דרמה. המוסדות המחלקים את פרסי נובל השונים מסמסו במרוצת הזמן עוד דרישה בצוואתו, והיא שחתני הפרס יהיו אלו שתרמו את התרומה הגדולה ביותר בתחומם בשנה הקודמת; כיום, מדענים מקבלים את הפרס, לא פעם, עבור מחקרים שפרסמו עשרות שנים קודם ושזכו בינתיים לאישוש, וסופרים מקבלים אותו על מפעל חיים יותר מאשר על יצירה מסוימת.

לדברי אספמרק, ראשי האקדמיה, בעשור הראשון לחלוקת הפרס, ביקשו לממש את צוואת נובל כלשוונה, והשתדלו לבחור דמויות שיגלמו את רוחה. הזוכה הראשון, המשורר הצרפתי סילי פרידום, צוין לפיכך לשבח על ה"אידאליזם הנעלה" שלו. האידאליזם השמרני ההוא, שהחשיב למקודשים את ערכי הכנסייה, האומה והמשפחה, לא בהכרח תאם את רוחו של אלפרד נובל האנטי-קלריקלי, אבל הוא כבר לא היה שם כדי למחות. הזוכים הבאים, ביניהם רודיאד קיפלינג, התאימו אף הם לרוח האמורה, וכמה מועמדים בולטים לא זכו מפני שבעיני האקדמיה לא התאימו לה (דוגמאות בולטות: הנריק איבסן החדשני, אמיל זולא הנועז, ואפילו לב טולסטוי הנערץ; עוד על כך – בהמשך). עד 1929, היו הזוכים אירופאים כולם, להוציא חריג אחד: רבינדרנת טאגור הבנגלי (1913), שהיום היה מתקרא אמן רב-תחומי, אבל זכה בפרס על שירתו, ובמיוחד על ספר שיריו *גיטאנג'לי*, ושיתרונו היה שתרגם את שירתו לאנגלית בעצמו וכך הפכה נגישה לעולם (אגב, מליאת האקדמיה השוודית בחרה בטאגור על אף שוועדת הפרס המצומצמת המליצה על מועמד אחר; אירוע זה נשנה עוד פעם אחת בלבד, במקרהו של אנרי ברגסון). רק בשנת 1930, גילתה האקדמיה את אמריקה, אך העניקה את הפרס דווקא לסינקלר לוואיס.

פרשת עזרא פאונד

האקדמיה הפכה, למעשה, את מדיניותה בשנות העשרים של המאה שעברה, והתחילה לחפש "הומניות פתוחות לב". הגישה החדשה אפשרה את זכייתם של מועמדים שנדחו בעבר, כגון אנטול פראנס (1921) וג'ורג' ברנרד שאו (1925). אבל האקדמיה לא ממש צעדה עם רוח הזמן; בשנת 1929, זכה תומאס מאן בזכות בית בודנברוק, שפרסם כמעט שלושים שנה קודם, אבל בשבחיה ליצירתו התעלמה האקדמיה מהו הקסמים שפורסם חמש שנים לפני מתן הפרס. בשנות השלושים, שוב השתנתה המגמה, הפעם לכיוון סופרים נגישים לציבור הרחב, מה שעשוי להסביר את ההכרה בסופרים כמו סינקליר לוואיס (1930), ג'ון גלסוורת' (1932) ופרל בק (1938). לאחר פסק זמן של ארבע שנים, במהלך מלחמת העולם השנייה, שבהן לא חולקו פרסים, שונתה שוב המגמה: האקדמיה חיפשה פורצי דרך בתחום הספרות כמו בתחומי המדעים. שוב זכו סופרים ומשוררים שבעבר לא עלו על הדעת או נדחו: הרמן הסה (1946), אנדרי ג'יד (1947), ת"ס אליוט (1948), וויליאם פוקנר (1949) – מקבץ מרשים ביותר. עזרא פאונד, שפנה במחאה לאקדמיה בטענה שגם הוא משורר פורץ דרך (והוא אף היה מי ש"גילה" את אליוט, ערך את שירתו וקידם את פרסומו), נדחה בגלל התעמולה הפשיסטית והאנטישמית שניהל במהלך המלחמה, כולל שבחים שהשמיע על השמדת היהודים בשידורי הרדיו שלו מאיטליה. חבר האקדמיה, דאג המרשלד, שנבחר (בזכות ולא בחסד) לרשת בה את כיסאו של אביו במקביל לשירותו כמזכ"ל האו"ם, קבע שתגובה "תת־אנושית" כזאת, כלשונו, מונעת את קבלת הפרס, שמקבלו אמור להפגין, אחרי הכול, "נטייה אידיאליסטית". אבל מסתבר גם שהמרשלד התערב אצל ממשלת ארצות־הברית לטובת שחרורו של פאונד מבית החולים לחולי רוח, שבו הוחזק מ־1945 עד 1958, לאחר שניצל ממשפט על בגידה ומהוצאה להורג; כך התאפשר לפאונד לשוב לאיטליה ולבלות שם את יתרת חייו הארוכים. גם בשנים הבאות, הוסיפה האקדמיה לחפש חדשנים ופורצי דרך, ומצאה, בין היתר, את המשורר הצרפתי אלקסי לז'ה, שנודע בשם העט שלו סן־ג'ון פרס (1960), את סמואל בקט (1969) ואחרים, שזכייתם גרמה בוודאי לדורות קודמים של חברי אקדמיה שוודים להתהפך בקבריהם.

בעשורים הבאים, העניקה האקדמיה פרסים לפורצי דרך גם בשפות לא אירופאיות, כגון נגיב מחפוז, שנחשב ליוצר הרומן הערבי המודרני. בד בבד הוענקו פרסים לספרויות או לסופרים שלא זכו בהכרה מספקת; ספרות היידיש

זכתה להכרה בזכות הפרס ליצחק שבסיס־זינגר (1978), ואילו אליאס קנטי (1981) הוא דוגמה לסופר שלא היה מוכר די הצורך, והזכייה הביאה לו פרסום מוצדק. האקדמיה הקפידה, לאורך השנים, להעניק פרסים גם על שירה ולא רק על פרוזה; בין היתר זכו שני משוררים יוונים, גאורגוס ספריס (1963) ואודיסאס אליטיס (1979), ושני פולנים, צ'סלב מילוש (1980) וויסלבה שימבורסקה (1996); כידוע, שני הפולנים זכו גם לשפע תרגומים מעולים לעברית, היוונים הרבה פחות. גם מקומה של הדרמה לא נפקד, בין היתר בבחירה המפתיעה של דריו פו (1997), והמפתיעה קצת פחות של הרולד פינטר (2005).

איך בוחרים?

הוועדה הבוחרת, כיום, את חתן או כלת הפרס מורכבת מחמישה חברי האקדמיה השוודית, שבה יושבים באורח קבע 18 חברים בלבד, מיום היבחרם ועד יום מותם. תפקידה המקורי של האקדמיה, שנוסדה ב־1786, הוא לשמור על טהרתה של הלשון השוודית, ובזמנה היא קיבלה על עצמה את האחראיות לחלוקת פרס בינלאומי לספרות בחששות כבדים, שאכן התגלו כמוצדקים. הוועדה מצמצמת תחילה את ההמלצות שנתקבלו מרחבי העולם מכמאתיים שמות ויותר ל־20 בערך. בין היתר לא נשקלות מועמדויות שהוגשו בפעם הראשונה, וזאת מאז תקדים פרל בק, שכמה מחברי האקדמיה דחקו לתת לה את הפרס מיד עם קבלת מועמדותה, אבל בדיעבד סברו ומצאו שהפרס לא הגיע לה (היא עצמה הופתעה מאוד מקבלתו). בהדרגה מצמצמים את הרשימה לחמישה שמות, ואז אמורים החברים לבלות את חודשי הקיץ בקריאת יצירותיהם הזמינות של כל החמישה (שחלקן כבר מוכרות להם משנים קודמות). בספטמבר מתחילים חברי הוועדה לדון במועמדויות והחלטתם נופלת בדרך כלל באוקטובר, מובאת לאישור מליאת האקדמיה ומוכרזת לציבור. כל זוכה אמור להתבשר על הפרס בשיחת טלפון מהוועדה לפני הפרסום הפומבי. הפרסים מוענקים בטקס רב רושם הנערך כל שנה בדצמבר בהשתתפות מלך שוודיה, שלכבודו נאלצים חתני הפרס להתהדר בפראק והכלות בשמלות ערב ארוכות.

האם כל הזוכים היו ראויים לפרס? רבים מהם נדמים כיום נשכחים וזניחים, אבל איך נדע אם לא נקרא ונשפוט בעצמנו? יש אולי מי ששימו להם למטרה לערוך לפחות היכרות כלשהי עם יצירותיהם של כל אחד מהזוכים, אבל ספק אם יש מי שיוכל לקרוא את כולם בלשונות המקור ולהעריך את יצירתם בהקשרה

התרבותי. עד כה הצלחתי לטעום רק מיצירותיהם של מחצית מהזוכים בערך, וכשאני שב ומתבונן ברשימה, לא מעטים ביניהם אינם מעוררים בי תיאבון. אבל כלל גדול הוא שאין למנות את הבלתי ראויים לכאורה (במיוחד תוך הצבתם מול המקופחים, נושא שאליו נגיע בהמשך הדברים) עד שלא נבדוק שמא יש ביצירתם דבר מה שידבר אל לבנו. דוגמה בולטת עבורי היא יצירתו של הסופר האיסלנדי הלדור לכסנס (1955), שמוזכר לא פעם בין הזוכים הנידחים בפרס, אבל קריאה בספריו מגלה סופר עתיר דמיון ועשיר ביטוי, בעל ראייה פסיכולוגית עמוקה ויכולת תיאור בלתי נדלית, שניחן בצירוף הנדיר של אמונה (קאתולית ומרקסיסטית) והומור. ספרו **גם הדג ישיר** נותר אחד הספרים האהובים עליי מאז קראתי אותו בשנות נעוריי, בתרגומה הנהדר של ג'נטילה ברוידא (שחתמה על תרגומיה המרובים ג' אריוך או אף ג'ורג' אריוך, לדבריה מתוך הזדהות עם סופרות המאה התשע-עשרה שנאלצו להסתתר מאחורי פסבדונים גברי, כגון ג'ורג' אליוט או ז'ורז' סנד). אמנם, התרגום נעשה מאנגלית ולא משפת המקור, פרקטיקה שאני מגנה בדרך כלל בכל תוקף, אבל יש גם מקרים יוצאי דופן. עוד שניים מספריו של לכסנס תורגמו לעברית, וכולם ראויים מאוד לקריאה.

נשתנו המגמות

לפעמים, נחוצה מקריות, או שמא מזל כדי לערוך היכרות עם סופר. על יצירת איוון בונין לא היה לי מושג עד שקובץ סיפוריו, **שדרות אפלות**, תורגם לעברית על ידי רועי חן וראה אור בשנת 2008. קריאת הספר הייתה מלווה בתחושה המפעימה שהנה נגלה לך סופר שמקומו הוא אכן בין בני האלמוות. למרבה הצער, בונין נמנה על אלה שהזכייה בפרס לא הוסיפה להם הרבה אושר, ואפילו לא עושר. הוא היה הסופר הרוסי הראשון שעוטר בפרס (1933), והיה מקרה נדיר או אף יחיד במינו של זוכה חסר נתינות: הוא גלה מרוסיה אחרי המהפכה וחי בצרפת, אך לא התאזרח בה. הוא חי עוד כעשרים שנה אחרי קבלת הפרס, אבל לאחר שתרים חלק נכבד מכספי הפרס לקרן צדקה לסופרים גולים ואף תמך בחברים, נותר הוא עצמו, ככל הנראה, בחוסר כל. גם שמו לא תמיד הלך לפניו; בשנת 1936, בעת שחצה את הגבול בין שווייץ וגרמניה, נערך חיפוש על גופו, והוא חלה לאחר שהוחזק לילה בתא מעצר. אחרי מלחמת העולם השנייה, שאת שנותיה בילה בבית מבודד בהרים בדרום צרפת ואפילו הסתיר

בו פליטים יהודים, ניסתה הממשלה הסובייטית לשכנעו לשוב לרוסיה, אך הוא סירב ומת בפריס בשנת 1953, מר נפש ומאוכזב. האם ידע שספריו ייקראו עוד דורות רבים, והאם הייתה בכך נחמה כלשהי?

אין ספק שתגליות נוספות כגון אלה מצפות למי שיטרח לפשפש ביצירותיהם של חתני הנובל. אבל מצד שני, רשימת הספרים הראויים לקריאה בלתי נגמרת, ומנין ניקח את הזמן "לסתום חורים בהשכלה", כפי שקראו לזה פעם, ולהקדיש שעות יקרות לגילויים של חתני נובל נידחים?

ובכלל, פרס נובל לספרות הפך לפרס על הצטיינות ספרותית באמת רק בהדרגה, ולפחות אצל חלק מהזוכים המוקדמים קשה למצוא איכויות ספרותיות שעומדות במבחן הזמן. מצד שני, דומה כי מלבד ההצטיינות הספרותית מחפשת האקדמיה, לעתים קרובות, דבר מה נוסף, כך שהמגמה האידאליסטית לא לגמרי נעלמה, גם אם האידאליים עצמם השתנו, והובילו – במקרים רבים, אבל לא תמיד – להעדפת אלה שאינם הולכים בתלם. כאמור, כשסוקרים אחורה את רשימת הזוכים יש להביא בחשבון את השתנות המגמות בתקופות שונות, ואף לזכור שהבחירה, אחרי הכול, נעשית על ידי בני אדם, ואלה מושפעים מרוח הזמן בנוסף להעדפותיהם האישיות. במאמרו הנזכר, מודה חבר האקדמיה וראש ועדת הפרס, קייל אספמרק, שהבחירות בעשור הראשון של הפרס לא היו מוצלחות; לדעתו, רק בחירה אחת הייתה מוצדקת, זו של רודיארד קיפלינג, וגם זו לא נעשתה מהשיקולים הנכונים. בהדרגה ניכרה השתפרות, אף שבשנות השלושים הייתה גם נסיגה; אספמרק מזכיר אמנם לטובה שתי בחירות שנעשו בעשור ההוא, של לואיג'י פירנדלו (1934) ושל יוג'ין אוניל (1936), אך את בונין דווקא אין הוא מזכיר (אולי לא קרא אותו). לדעתו, בתקופה שמאז מלחמת העולם השנייה היו רוב הבחירות מוצדקות. נראה שהצדק אתו, אך למרות שהבחירות התמוהות התמעטו, הן לא נעלמו לחלוטין, ולמעשה כמעט כל בחירה מעוררת ויכוח מסיבות פוליטיות, ספרותיות או שתיהן כאחת.

הצרות של פסטרנק ושל סולז'ניצין

באקדמיה השוודית הכחישו תמיד האשמות בפוליטיזציה, וטענו לעצמאות שיקוליה של ועדת הפרס, אבל גם לאחר שנכוו בפרשת צ'רצ'יל לא תמו הקשיים. וכי יש דרך להתרחק לגמרי ממשמעות פוליטית כזו או אחרת,

במיוחד כשמדובר בפרס עתיר ממון ויוקרה, שכל מדינה ששה להתגאות בו? הוועדה הכחישה תמיד ששיקולים פוליטיים מעורבים בבחירותיה, אבל יש לא מעט מקרים האומרים דרשני. האם הענקת הפרס ב־1965, לאנדריו שולוחוב, חביב המשטר וקומיסר הספרות הסובייטית, לא באה במטרה ליישר את ההדורים עם רוסיה, לאחר שהקרמלין זעם על הענקת הפרס לבוריס פסטרנק, שבע שנים קודם? (היו אפילו שמועות על הבטחה להרחיק את צוללות הצי הסובייטי ממימי שוודיה בתמורה; מאידך, החשדות שהתעוררו בדבר האותנטיות של יצירת שולוחוב והאשמתו בפלאגריזם טרם התפוגגו, והוויכוח מוסיף לסעור). והאם ההיסטוריה חזרה על עצמה, לאחרונה, כשהפרס הוענק לסופר הסיני מו יאן (2012), שאולי איננו בדיוק חביב המשטר אבל הולך בתלם ויושב ומפרסם בארצו, תריסר שנים אחרי שהענקת הפרס לדיסידנט הגולה גאו עוררה את חמתה של בייג'ין? האקדמיה תדחה בוודאי כל טענה בדבר ניסיונות איזון, אבל קשה להשתחרר מההרגשה ששיקולים נוספים, פרט לאיכות ספרותית מובהקת, משפיעים, לעתים, על החלטותיה.

ועדת הנובל עצמה מתעקשת שיש להבחין בין כוונה פוליטית ותוצאה פוליטית: מהראשונה היא נמנעת, אבל על השנייה אין לה שליטה. במקרים רבים השפעות פוליטיות של הבחירה הן בלתי נמנעות, ולעתים אף בלתי צפויות (ובכך יש בוודאי משום היתממות). כששקלה הוועדה את מתן הפרס לאלכסנדר סולז'ניצין ב־1970, בזוכרה את מה שאירע לפסטרנק, פנתה בבקשה אל השגריר השוודי במוסקבה כדי שיברר אצל החתן המיועד עצמו אם אין הוא חושש שהפרס יסב לו קשיים. השגריר בדק והבטיח שמבחינת סולז'ניצין אין בעיה, אבל הוסיף שמבחינת משרד החוץ השוודי עדיף לדחות את מתן הפרס כדי לא לעורר שוב קשיים עם ברית־המועצות, שהרי שם אין מאמינים בעצמאות הוועדה. האקדמיה עמדה על שלה והפרס הוענק לסולז'ניצין והסב לו יותר צרות משיפיה (הוא קיבל אותו רק ב־1974, אחרי שהוגלה למערב), אף שבסופו של חשבון מן הסתם לא היה מוותר על הכבוד. אגב, אותו שגריר שוודי במוסקבה שניסה להתערב בהחלטת האקדמיה היה לא אחר מאשר גונאר יארינג, שם שבוודאי לא אומר הרבה למי שגילם פחות מחמישים, אבל לקשישים שבינינו הוא זכור כאחד מאותם מתווכים שנכשלו במאמצים להשיג הסכם בין ישראל לשכנותיה, בתקופה שבין מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור (והונצח בשיר "ד"ר יארינג" שכתב יענקל'ה רוטבליט ב־1970, ללהקת "כף התקווה הטובה").

איש לא הציע את טולסטוי

שאלת הסופרים המקופחים שלא זכו בפרס היא מורכבת וסבוכה. ראשית, מספר הזוכים נמוך מאוד ביחס למספר המועמדים הראויים מכל רחבי העולם, ונחוץ הרבה מזל, ובין היתר גם אריכות ימים, כדי לזכות; פול ואלרי סומן על ידי חברי האקדמיה כחתן הפרס המיועד לשנת 1946, אבל הלך לעולמו שנה קודם. דומה שבמדעים, מי שגילה תגלית חשובה יזכה לבסוף בפרס ולו באיחור של עשרות שנים (ושוב, בתנאי שהתמזל מזלו להישאר בחיים), אבל סיכוייהם לזכות של אותם סופרים שההכרה בהם התאחרה נמוכים, יחסית, ומקרהו של קנטי הוא יוצא דופן למדי. שנית, יש להבחין בין מי שמועמדותם לפרס נשקלה, לבין אלה שסיימו את חייהם בטרם זכו להכרה רחבה ולמועמדות לפרס, וחשיבות יצירתם הסתברה רק במרוצת השנים.

כדי לזכות בפרס חייב סופר שמועמדותו תוגש על ידי אדם או גוף המוסמכים לכך, והגדרתם של אלה הורחבה בהדרגה וכוללת כיום מלבד את חברי האקדמיה השוודית עצמה גם את חתני הפרס הקודמים, פרופסורים לספרות או לשונות מאוניברסיטאות ברחבי העולם, ואף נשיאי אגודות סופרים לאומיות. האקדמיה פונה אל הממליצים בבקשה רשמית, ורובם אכן שולחים את המלצותיהם. בשנים הראשונות הוצעו מדי שנה עשרות בודדות של מועמדים, אך כיום המספר עולה על מאתיים. אין ספק שהאקדמיה איננה יכולה להכתיר את כל הסופרים הראויים, ומקופחים תמיד יהיו.

בשנים הראשונות, נרתעו חברי האקדמיה עצמה מהצעת מועמדים, וכיוון שאיש מחו"ל לא הציע את מועמדותו של טולסטוי, שהיה הבחירה המתבקשת למתן הפרס הראשון ב־1901, שמו לא עלה בדיונים. כשפנו אליו סופרים שוודים מזועזעים במעין התנצלות, הכריז הסופר הקשיש שהוא דוחה קבלת כל פרס, והאקדמיה כיבדה את רצונו ומשום כך נפקד שמו מרשימת הזוכים; זוהי, בכל אופן, הגרסה הרשמית (יש המצביעים על האיבה בין שוודיה ורוסיה כגורם נוסף; ואכן, הרוסי הראשון לזכות היה בונין הגולה, בשנת 1933, ושלושה מארבעת הרוסים האחרים שזכו היו דיסידנטים להלכה או למעשה: פסטרנק, סולז'ניצין וברודסקי). בין הסופרים שמועמדותם עלתה ונדחתה היו, כאמור, גם הנריק איבסן ואמיל זולא, אבל לא היה סיכוי שהאקדמיה הקיצונית בשמרנותה תבחר, בעשור הראשון של הפרס, במעוררי שערוריות שכאלה (זולא אף הלך לעולמו כבר ב־1902, איבסן ב־1906, טולסטוי ב־1910). ייתכן שגם אנטון צ'כוב החמיץ את הפרס, כיוון שלא האריך ימים, אף שמועמדותו

נשקלה (הוא מת ב־1904), אלא אם כן רוסיותו הייתה עומדת לו לרועץ. בין אלו שמועמדותם נשקלה אך לא זכו בפרס אפשר להזכיר עוד את מארק טוויין (מת ב־1910, ובזמנו בוודאי לא נחשב סופר רציני די הצורך), הנרי ג'יימס (שמעמדו כקלאסיקן התבסס רק עשרות שנים אחרי מותו, ובחייו היה רחוק מלהיות מקובל), אוגוסט סטרינדברג (שציפה לזכות בפרס ב־1909, אבל סלמה לאגראלף זכתה במקומו, ומעריציו ערכו מגבית ציבורית כדי להעניק לו פרס חליפי – מקרה יחיד במינו), תומאס הרדי, ג'וזף קונרד, תאודור דרייזר, רוברט פרוסט, ריינר מריה רילקה, ג'יימס ג'ויס, וירג'יניה וולף, הרמן ברוך, ברטולד ברכט, חורחה לואיס בורחס, ולדימיר נבוקוב, גרהם גרין, וו"ה אודן, ארתור מילר וטנסי ויליאמס; אין ספק שכולם היו ראויים, אך מסיבות כאלה ואחרות החמיצו את הפרס. מבין אלו שעדיין מאריכים חיים בתקווה לזכות, למרות התוחלת הממושכת והאכזבה השנתית, אפשר להזכיר את מילן קונדרה, פיליפ רות וסלמן רושדי.

הכרה בדיעבד בסופר מקופח

מעניינת לא פחות רשימת אלה שמועמדותם כלל לא נשקלה לקבלת הפרס, עד כמה שידוע. ברוב המקרים מדובר בסופרים ומשוררים שמתו צעירים, יחסית, או שעיקר פרסומם בא להם באיחור. פרנץ קפקא פרסם מעט מאוד בחייו, ואף שהיו כאלה שכבר הכירו בחשיבותו על סמך סיפוריו הראשונים והמעטים שראו אור, קשה להאשים את האקדמיה על שנכשלה במקרה זה. מרסל פרוסט הספיק לפרסם בחייו רק את שני הכרכים הראשונים של **בעקבות הזמן האבוד**, ואף לזכות בפרס גונקור על הכרך השני, אבל שלושת הכרכים הבאים פורסמו כבר לאחר מותו, בגיל 51. קונסטאנטינוס קוואפיס היווני-אלכסנדרוני ופרננדו פסואה הפורטוגלי לא היו מוכרים די הצורך בימי חייהם, וכנראה שגם פרדריקו גרסיה לורקה לא היה מוכר מספיק מחוץ למולדתו, שגם בה נחשב אוונגרדי ושילם על כך בחייו. רוברט מוסיל היה מוכר רק למעטים. מיכאיל בולגאקוב לא היה ידוע כלל מחוץ לארצו, וספק אם מישהו בברית-המועצות היה מעלה בדעתו להגיש את מועמדותו; רק שנים לאחר מותו ב־1940 זכה להכרה כאחד מגדולי סופריה של המאה העשרים. דברים דומים אפשר לומר גם על המשורר אוסיפ מנדלשטאם, שנספה במחנה אסירים במזרח הרחוק ב־1938, וחלק חשוב של יצירתו פורסם רק אחרי מותו.

לעתים, עושה האקדמיה מחווה (ריקה מתוכן, אמנם) ומעניקה מעין הכרה בדיעבד לסופר מקופח; כשקיבל ט"ס אליוט את הפרס ויצירתו ארץ השממה צוינה כפורצת דרך, הוזכרה גם "עוד יצירה חלוצית, שהייתה לה השפעה סנסציונית אף יותר על הספרות המודרנית" – יוליסס של ג'ימס ג'ויס. הכאה על חטא במאוחר, אבל את המעוות כבר אין לתקן.

הסופרים היפנים – בעיית התרגום

חברי האקדמיה השוודית שולטים בכמה שפות אירופאיות, אך רק לעתים רחוקות יש ביניהם מי ששולט גם בשפות "נידחות" יותר, וכשכבר יש אחד כזה, עלולות דווקא להתעורר בעיות, כגון במקרהו של הזוכה הסיני הראשון, גאו שינג'יאן, שמי שקידם בתוקף את מועמדותו היה המתרגם שלו מסינית לשוודית, ושבמקרה היה גם חבר האקדמיה, גורן מלמקויסט, עובדה שעוררה ביקורת רבה. במקרים אחרים תלויים חברי האקדמיה בתרגומים לשפות אירופאיות, אך אלה לא תמיד בנמצא ולא תמיד מוצלחים, וכך קורה שסופרים חשובים רבים שאיתרע מזלם לכתוב בשפה לא אירופאית אינם זוכים למועמדות של ממש. דוגמה מעניינת היא פרשת הענקת הפרס לסופרים יפנים או קיפוחם.

עד אמצע המאה העשרים, היו מעט מאוד תרגומים מיפנית, וגם אלה היו בעיקר של ספרות קלאסית קדומה. רק משנות החמישים, החלו להתפרסם בהדרגה תרגומי יצירות של סופרים מודרניים באופן סדיר. כמה מהמתרגמים היו אנשי צבא וצי אמריקאים ובריטים שלמדו יפנית במהלך המלחמה לצורכי מודיעין, אך אחדים מהם התאהבו בשפה ובתרבות היפנית והפכו אותן להתמחות גם בחייהם האזרחיים. לקראת סוף שנות החמישים, כבר היו די תרגומים כדי שהאקדמיה תוכל לשקול לראשונה את מועמדותם של סופרים יפנים. באחרונה, נחשפו דיוני האקדמיה עד לשנת 1962, ומסתבר שבשנת 1958 הוגשה מועמדותם של שניים, הסופר הפופולרי ג'ונג'איצ'ירו טניזקי, והמשורר הסוראליסטי ג'ונג'אבורו נישיוקי, שמועמדותו נדחתה בשל מיעוט תרגומים. טניזקי נכנס לרשימה המצומצמת של המועמדים הסופיים בשנת 1960, אבל לא נבחר; הוא הלך לעולמו בשנת 1965 מבלי שקיבל את הפרס, ועובדה זו יכולה להיחשב לאחת מהחמצותיה הגדולות של האקדמיה, שכן על פי כל קנה מידה הוא היה אחד הסופרים הנהדרים במאה העשרים, ויוצר גדול בהרבה תחומים, בעיקר אלה של הסיפור הקצר, הנובלה והרומן (שלושה

מספריו תורגמו עד כה לעברית: הרומן **המפתח והמסה בשבח הצללים** – על ידי, והרומן **יש המעדיפים סרפדים** – על ידי עינת קופר). חברי האקדמיה קראו בתרגום לאנגלית את הרומן הגדול ביותר (באורכו, ויש הסבורים גם באיכותו) של טניזקי, **שלג דק** (שתורגם בכותרת **האחיות מקיאוקה**), ומצאו אותו ראוי וחשוב, אבל מצאו בו גם פגמים שמנעו את זכייתו. יכול להיות שאילו היו תרגומים נוספים זמינים הייתה דעתם שונה, ואולי לא.

הרה־קירי של זוכה נובל

יְסוֹנְאָרִי קוּבַאטָה היה מועמד במקביל לטניזקי, מאז 1961, והיה היפני הראשון שזכה בפרס, בשנת 1968. חברי האקדמיה קראו את ספריו בתרגום אנגלי, והיה מי שאמר אחר כך שמחצית הפרס מגיעה למתרגם, אדוארד זיידנסטיקר, שלא רק תרגם את קוובאטה אלא גם "שיפר" אותו. לעברית תורגמו עד כה ארבעה מספריו, מתוכם שניים מהמקור היפני (בידי שונית שחל־פורת), ושניים מתרגומים אחרים. קוובאטה היה מחתני הפרס הבודדים שנמנע מלהתהדר בפראק שהזוכים נדרשים ללבוש, ובא לטקס בלבוש יפני מסורתי; גם גבריאל גרסיה מארקס (1982) נמנע מהפראק, מסיבות אחרות בוודאי, ובא בתלבושת קולומביאנית "עממית". יפן חגגה את זכייתו של קוובאטה, אבל חתן השמחה עצמו לא נראה מאושר, וסופר מפורסם אחר איבד באותה הזדמנות את הטעם לחייו. יוקיאו מִישימָה, ילד הפלא של הספרות היפנית, היה בן טיפוחיו של קוובאטה, תמיד גילה כלפיו הערכה וחיבה, אבל האמין שפרס נובל הראשון לסופר יפני, מגיע לו עצמו. כדי להשיג את מטרתו השתדל שיצירות שלו, רבות ככל האפשר, יתורגמו, וחיפש דרכים אחרות לקדם את פרסומו, אך נכשל. מישימה ידע היטב שיעברו שנים רבות עד שסופר יפני שני יוכתר בנובל, ולא רצה לחכות עד זקנה ושיבה.

מדוע העדיפה האקדמיה את קוובאטה על פני מישימה? לא נוכל לדעת זאת עד שייחשפו הפרוטוקולים של דיוניה, בעוד כמה שנים, אבל אפשר לשער שהמבוגר בין השניים (קוובאטה היה בן 69 בעת קבלת הפרס, מישימה היה בן 43 באותה שנה) הצטייר כמייצג אותנטי יותר של האסתטיקה היפנית ברוח הַזֶן, שנעשתה אופנתית במערב; קוובאטה אכן הקדיש לַזֶן את רוב נאומו בסטוקהולם. או שאולי הזדהותו של מישימה עם הימין הקיצוני הרתיעה את חברי האקדמיה.

מישימה היה הראשון לסיים את חייו, שנתיים אחרי שקוובאטה זכה בנובל, בהרה־קירי; הוא היה ככל הנראה הראשון והאחרון שהמית את עצמו בדרך זו, מאז תום מלחמת העולם השנייה. מישימה ניהל חיי משפחה מכובדים, אבל את סיפוקו האמיתי מצא ביחסים הומוסקסואליים סאדו־מזוכיסטיים (הוא חווה התעוררות מינית ראשונה למראה תמונה של סבסטיאן הקדוש המפולח בחיצים). מישימה טיפח את גופו והקים לעצמו "צבא" שהיה אמור להחזיר את התפארת הקיסרית ליפן, אבל משהבין שאין לו תמיכה של ממש בציבור, ומשחשב על ההידרדרות הבלתי נמנעת של גופו, החליט לבחור במוות האולטימטיבי. בדיעבד הסתבר שתכנן את מותו בקפדנות, במשך כשנה, וביום שבו שלח למו"ל את הפרק האחרון של יצירתו האחרונה, נכנס באמתלה לאחד מבסיסי הצבא היפני, ערך ניסיון שנועד מראש לכישלון לעורר את החיילים לחבור אליו, ואז חתך את בטנו. המחווה האנכרוניסטית עוררה תמיהה ושאט נפש ביפן, ובניגוד לציפיותיו לא הוסיפה לו כבוד. כעבור שנה וחצי נמצא קוובאטה מת בחדר האמבטיה שלו, צינור הגז בידו. רבים התקשו להאמין שהתאבד וביקשו להאמין שהייתה זו תאונה. אחרים טענו שהוא חש שלא יצליח עוד לכתוב יצירה הראויה לחתן הנובל, ושהתענה בנדודי שינה. אולי גם מותו של מישימה העיק עליו. כותרת ספרו האחרון, **יופי ועצבות**, סיכמה היטב את מאפייני חייו. היו סופרים יפנים שאמרו שפרס נובל אחד הרג שניים מקרבם.

מי היו נבחרים לעשרת "הסופרים הלאומיים" של יפן?

שוֹסַאקו אָנְדוֹ היה הסופר הבא שקודם לפרס, במיוחד על ידי המו"ל הבריטי שלו, פיטר אוון, שדאג לתרגם רבים מספריו ולפרסמו בדרכים שונות. אנדו, שהיה קתולי, כונה "גרהם גרין היפני", אבל הפרס חמק ממנו כפי שחמק מגרין עצמו. במקומו נבחר קֶנְזַאבֶּרוֹ אוֹאָה (1994), אביר השמאל החדש, שקסם בעיקר לאינטלקטואלים ופחות לציבור הרחב. בעברית הופיע עד כה רק קובץ אחד המכיל שישה מסיפוריו המוקדמים של אואה, בכותרת **האילוף** (בתרגום שונית שחל־פורת). לקובץ נספח גם תרגום חליפת המכתבים, שניים מכל צד, שהתקיימה בין אואה לבין עמוס עוז, בשנות התשעים; אף ששני הסופרים, שמעולם לא נפגשו, מפגינים הערכה רבה ואפילו חיבה זה לזה במכתביהם, מתבצר כל אחד בעמדתו ולא נוצר ביניהם דו־שיח של

ממש. עבור אואה חשובה יותר מכל שאלת חיסול הנשק הגרעיני, והוא אף חתם אז על עצומה לשחרורו של מרדכי ואנונו מכלאו; עבור עוז חשובה מכל שאלת הביטחון, אף שהוא חולם על פירוז המזרח התיכון מנשק זה וכמה לשלום. עד כה לא נתקלתי ביפן במישהו ששמע על חליפת המכתבים הזו, אף לא בקרב קוראים נאמנים של אואה.

הרוקי מורקמי, מי שטרם קיבל את הפרס אבל אולי עוד יקבל, אלא אם כן יסברו באקדמיה שהוא פופולרי מדי (כפי שבוודאי חשבו ביחס לגרהם גרין) או שבחירתו "מתבקשת מדי" (כפי שסברו ביחס לסלמן רושדי ולארתור מילר, כך הודלף), השתעשע פעם בשאלה מי היו נבחרים לעשרת "הסופרים הלאומיים" של יפן המודרנית (מאז שלהי המאה התשע־עשרה) אילו נערך משאל עם בנושא. מורקמי מנה שבעה שמות שלדעתו הציבור היפני היה בוחר, ביניהם טניזקי וקוובאטה, והוסיף בדוחק עוד שניים, ביניהם מישימה, אבל לא הצליח, לדבריו, לחשוב על סופר עשירי הראוי לתואר. רשימת השמות שמנה צפויה ואינה מפתיעה, פרט לעובדה שאואה אינו נכלל בה. האמנם לא היה חתן הנובל ראוי לפחות למקום העשירי? ברומן הפופולרי של מורקמי, *יער נורווגי*, קוראים הסטודנטים המרדניים של שלהי שנות השישים את ספריו של אואה, ואולי אף רואים בו את דוברם (מישימה היה בעיניהם סימלה ודוברה של הריאקציה), אבל בשיחה שקיימתי אתו, בשלהי שנות התשעים, אמר מורקמי שיחסו לאואה השתנה מפני שכתבתו של אואה השתנתה, ואיבדה את הרוח שהייתה בה בצעירותו; באותה הזדמנות הביע את סלידתו ממישימה ומיצירתו. בתשובה לשאלתי אמר מורקמי שאין הוא מעסיק את עצמו במחשבות על פרסים ואינו מצפה לזכות בנובל, אבל אני מעז לשער שאם יזכה בפרס לא ידחה אותו; כזכור, בינתיים הוא זכה ב"פרס ירושלים" ואף הסכים לקבלו למרות קולות רבים שקראו לו להחרימו. צריך לציין שרשימת מקבלי "פרס ירושלים", המוענק אחת לשנתיים במסגרת יריד הספרים הבינלאומי הנערך בעיר, היא ללא ספק אחת הרשימות המרשימות של חתני וכלות פרסים ספרותיים; היא כוללת, בין היתר, כמה מקופחי נובל בולטים (בורחס, יונסקו, גרין, מילר, קונדרה ואחרים), אך גם חמישה מחתני הפרס: אחד (ברטראנד ראסל) בדיעבד, לצד ארבעה (אוקטביו פס, ו"ס נייפול, קוטזי ומריו ורגס־יוסה) שקבלת "פרס ירושלים" הייתה עבורם בבחינת סימן לבאות. אולי כך יהיה גם עבור מורקמי.

הספרות העברית ונובל – מועמדות זלמן שניאור

ביאליק וטשרניחובסקי היו, כנראה, הראשונים שנחשבו מועמדים אפשריים לפרס, אבל הספרות העברית המודרנית נאלצה להמתין שנים רבות עד לזכייתו האחת והיחידה עד כה, של ש"י עגנון. המאמץ המרוכז הראשון להשיג עבור עגנון את פרס נובל נעשה ביוזמת פטרונו, זלמן שוקן, שעודד את פרופ' שמואל הוגו ברגמן להגיש את מועמדותו בשם האוניברסיטה העברית, בשנת 1947. מולם התייצבה סיעה בראשות שכנו של עגנון, פרופ' יוסף קלוזנר, שקבע שהמועמד הראוי הוא זלמן שניאור, שאף הוא ראה את עצמו ככזה ועודד נמרצות את קלוזנר לפעול. מועמדות עגנון הוגשה רשמית, ואף זו של שניאור נשלחה איכשהו, אך ללא תוצאות. בשנת 1951, שוב חודשה היוזמה להגשת מועמדותו של עגנון, ושוב כמה סיעת שניאור וכמעט השיגה החלטה לטובתו, תוך שדובריה שופכים קיתונות של רפש על עגנון, אך בעקבות תמרונים פוליטיים באוניברסיטה נכשלה יוזמתם שנית, ועגנון היה שוב מועמד. עגנון מיהר לצאת לביקור בשוודיה עם אשתו, בתקווה לקדם את מועמדותו, ביקור שבמהלכו עבר התקף לב ואושפז בבית חולים בסטוקהולם. וכפי שאמר עגנון עצמו בהזדמנות אחרת, בביטוי ההולם סופרים רבים אחרים: "גדול הוא הכבוד שכדאי להתבזות בשבילו." גם הפעם הסתיימה היוזמה בפחי נפש, ועגנון נאלץ להמתין עוד חמש-עשרה שנה עד לזכייתו בפרס. האוניברסיטה העברית עוד הספיקה להגיש את מועמדותו של מרטין בובר, ב-1959, לפני חידוש יוזמת עגנון ב-1965, על ידי ברוך קורצווייל בשם אוניברסיטת בר-אילן, יוזמה שנשאה פרי ב-1966.

עגנון היה אחד המעטים שנאלץ לחלוק את הפרס. הוא חלק בו עם המשוררת היהודייה נלי זק"ש, שנמלטה מגרמניה לשוודיה ב-1940, ואף מחה על כך נמרצות. האקדמיה הדגישה אמנם שכשהיא מחלקת את הפרס לשניים (כפי שקרה גם ב-1904 ו-1916, כתוצאה של פשרה, ובאחרונה ב-1974, כשהפרס ניתן לשני סופרים שוודים, חברי האקדמיה), שני הזוכים ראויים לפרס המלא בזכות עצמם, אבל נראה שהאקדמיה נכוותה גם בעניין זה וסביר להניח שתמינע מפרקטיקה זו בעתיד.

מתבקשת השאלה, מה היה קורה אילו היוזמה להכתיר את שניאור הייתה נושאת פרי? האם מעמדו היום היה שונה מזה של משורר וסופר נשכח, במידה רבה? האם הקורפוס העצום של מחקר, עיבוד והתייחסות הסובב את יצירתו של עגנון לא היה בא לעולם, או שמא איכותה הבלתי נתונה לערעור של כתיבתו הייתה מבטיחה התייחסות דומה גם אילו לא זכה בנובל? נעים לחשוב

שבסופו של דבר האיכות קובעת, אבל כמו על שאלות היפותטיות אחרות, גם על זו קשה לענות בוודאות.

אלתרמן לא תורגם מספיק; עמיחי הוחמץ

איזה עוד סופר או משורר עברי היה ראוי לפרס? כנראה שאין די בגדולה אמיתית של יוצר בשפה מסוימת אם אין הוא עשוי להיתרגם היטב לשפות אחרות. נתן אלתרמן הוא דוגמה ליוצר שהשפעתו על כלל הספרות העברית הייתה מכרעת, אבל הוא לא תורגם מספיק, והתרגומים הקיימים אינם משקפים באמת את איכויותיו. כנראה שהכישוף בלשונו השירית, הנשמע היטב בעברית וטבוע עמוק בתודעתם של ישראלים בני כמה דורות, לא מועבר כראוי בתרגום, או שאולי טרם נמצא לו המתרגם הראוי. דוגמה הפוכה היא יצירתו של יהודה עמיחי, שתורגם בוודאי יותר מכל משורר עברי אחר, ובהצלחה. עמיחי הוא אחת החממות הגדולות של האקדמיה, שכן אין ספק שהיה ראוי לפרס הן בזכות מקומו בתרבות העברית והן בזכות תפוצת יצירתו בעולם. בזמנו, חלמתי על זכייה משותפת של עמיחי ומחמוד דרוויש, שגם הוא היה ראוי לפרס; זכייה משותפת כזו הייתה עשויה לחולל גדולות בהתקרבות התרבותית בין שני העמים הנצים, אבל אין ספק שהייתה מעוררת מרבצו את השד של הכוונות הפוליטיות, שהאקדמיה משתדלת כל כך להתחמק ממנו. בינתיים הלכו שני המשוררים לעולמם ואנו נותרנו עם ההחממה.

בשנים האחרונות, מוזכרים בעיקר עמוס עוז, א"ב יהושע ודוד גרוסמן כמועמדים ראויים לפרס, אבל קשה להעריך את סיכויי בחירתם. האם העובדה שבעיני רבים באירופה, כולל בשוודיה, נחשבת ישראל כמעוז הריאקציה, תמנע הענקת פרס נובל לסופר ישראלי, או שדווקא מסיבה זו תעשה האקדמיה מחווה ותעניק את הפרס לסופר הדובר בקול אחר מהקו הממשלתי כפי שעשתה במקרים רבים בעבר? אין ספק שבזכות איכויותיהם הספרותיות ועמדותיהם האמיצות והעקביות הם ראויים לפרס לא פחות מאורחן פמוק, לדוגמה. אמנם, בסיכומי של דבר, רבים מאלה שלא זכו בפרס ייזכרו וייקראו יותר מחלק נכבד מהזוכים, אבל אין ספק שרוב הסופרים יעדיפו בכל זאת להיכלל ברשימת הזוכים הקבועה והנצחית מאשר ברשימה הפתוחה של המקופחים, ושאלנו נמשיך לעקוב, לעתים בסיפוק ולעתים קרובות יותר באכזבה, אחרי נפתוליו של הפרס היוקרתי מכל.

